

*Ю.В. Джугастрянська, канд. філол. н., ст. викл.
Київський університет імені Бориса Грінченка*

АВТОР І ТВІР: СИНЕРГЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ

Стаття присвячена аналізу нових підходів до вивчення природи творчого процесу. Останній розглянуто як синергетичне явище, покликане відновлювати внутрішню рівновагу авторської психіки.

Ключові слова: *творчий процес, синергетика, ентропія, рівновага, автор, твір, психологія оптимального переживання.*

Статья посвящена анализу новых подходов к изучению природы творческого процесса. Последний рассматривается как синергетическое явление, призванное восстанавливать внутреннее равновесие психики автора.

Ключевые слова: *творческий процесс, синергетика, энтропия, равновесие, автор, произведение, психология оптимального переживания.*

This article analyzes new approaches to the study of the nature of the creative process. It is seen as a synergistic effect, designed to restore inner balance of the author's psyche.

Key words: *creative process, synergy, entropy, mental balance, author, work, psychology of optimal experience.*

Поняття «синергії» прийшло у методологічний інструментарій гуманітаріїв із природничих наук, де позначає «сумарний ефект взаємодії двох чи більше чинників, для якого характерно те, що їх дія суттєво перевищує ефект кожного окремого компонента у вигляді простої суми» [Жилин 2004, 183].

Унаслідок вивчення цього явища у постнекласичній науці постала «синергетика (гр. *synergetikos* – спільний, узгоджено діючий – науковий напрям, що вивчає зв'язки між елементами структури (підсистемами), які утворюються у відкритих системах (біологічних, фізико-хімічних та ін.) завдяки інтенсивному (потоківому) обміну речовинами й енергіями з навколишнім середовищем у нерівновагових умовах; у таких системах спостерігається узгоджена поведінка підсистем, внаслідок чого зростає межа її упорядкованості, тобто зменшується ентропія (т.зв. самоорганізація)» [Карпенков 2003, 232].

У світовій науковій спільноті є чимало прихильників цього напрямку серед представників різних наукових дисциплін – як природничих, так і гуманітарних. Так, виокремлюють синергетичну дослідницьку модель Г. Хакена,

модель, пов'язану з розробками І. Пригожина, модель російської школи синергетиків, очолюваної С. Курдюмовим та ін. Попри деякі розбіжності у підходах, усі вони єдині в тому, що синергетика вивчає здатність природних систем до самоорганізації та подолання ентропії. Однією з основоположних тез синергетики є те, що «на всіх рівнях структурної організації буття саме нерівновага виступає умовою та джерелом виникнення «порядку» [Новейший философский словарь 2003, 906].

Після отримання І. Пригожиним 1977 року Нобелівської премії з хімії за вивчення самоорганізації незворотних процесів увага вчених до синергетики дедалі зростала і її принципи поширювалися на гуманітарні наукові сфери. Проте невдовзі почалися перші критичні виступи зі звинуваченнями у науковій неправомірності застосування синергетичного підходу у філософії, філології та інших науках. Вони були пов'язані з тим, що брак інформації про цю дисципліну спричиняв зловживання новим терміном у наукових колах і намагання поєднати під «гаслом» нового терміна непомітні явища або ж звичайний брак конкретики. Наприклад, у Росії з подібною критикою виступили В. Губін, А. Болдачев.

Однак якщо вести мову про специфіку художньої творчості, синергетичний підхід видається цілком доречним, оскільки дослідники природи творчого процесу не раз відзначали у своїх роботах наявність особливого психічного стану в автора, що передуює появі художнього твору. Починаючи ще з платонівської ідеї поетичної одержимості, вчені в той чи інший спосіб описували наявність особливої енергії, яка вивільняється внаслідок порушення психічної рівноваги та починає наростати у підсвідомості доти, поки не знаходить вихід у творчості. Стан наростання цієї енергії називають натхненням. І. Франко вважав навіть таку здатність накопичувати творчу енергію та «вибухати» нею у творі необхідною умовою для написання справді мистецької речі: «...для науки важне пізнання його (поета – прим. Ю.Д.) основної прикмети: еруптивності його нижньої свідомості, т. є. її здібності час від часу піднімати цілі комплекси давно погребаних вражень і споминів, покомбінованих, не раз також несвідомо, одні з одними на денне світло верхньої свідомості. А літературний критик власне в тій перевазі несвідомого при творчій процесі має певний критерій до оцінки, за якими творами стоїть правдивий поетичний талантизм, правдиве «вітхнення», а де є холодне, розумове, свідоме складання, гола техніка, дилетантизм» [Франко 1969, 14]. Потреба «вибухнути» твором і повернення, таким чином, утраченої природної рівноваги психіки видається якраз тим процесом подолання внутрішньої ентропії, здійснення саморегуляції, що є об'єктом вивчення синергетики.

Не дивно, що подібних міркувань дотримується ряд сучасних дослідників творчого процесу: І. Бескова, А. Кобляков, О. Глазунова, Ю. Моркіна та ін., застосовуючи цей підхід не лише до створення творів літературних, але й музичних, зображального мистецтва тощо. Так, наприклад, А. Кобляков, до певної міри перегукуючись із наведеними міркуваннями І.Франка, стверджує, що «творчість є процесом розв'язання проблеми через перехід від диз'юнкції до кон'юнкції з народженням нової якості, нового результату (синтез антитез, що створює «нову сутність»)[Кобляков 2002, 98].

Необхідність наявності хаосу для його подолання та самозародження нової сутності певною мірою корелює з положеннями гегелівської естетики щодо розуміння гармонії як діалектичної єдності протилежностей. Однак постає запитання: чи завжди процес народження твору має своїм результатом полегшення та рівновагу? Надто ж, якщо врахувати, що сам творчий процес далеко не завжди є приємним, і радше навпаки: упродовж тисячоліть розвитку людини за ним закріпилося розуміння надприродного, божественного, божевільного, радісного – проте далеко не завжди однозначного дійства. Для штучного стимулювання «еруптивної здатності» у ведичній традиції поети вживали наркотичний напій – сому, у кельтській (друїдській) – тривалий час перебували в темному замкненому приміщенні тощо.

І. Бескова, досліджуючи природу творчого мислення, звертається до напрацювань когнітивістики, психології, психолінгвістики і приходять до висновку: «Осяяння, творчий акт – це завжди крок у невідоме. Те, що постає в результаті вільного чи мимовільного здійснення цього кроку, для одних обертається драмою, розкриваючи перед ними те, до сприйняття чого вони не були готові, для інших – припливом життєвої енергії, захватом, схилянням перед гармонією, досконалістю й неохопністю світу, що їм відкрився. І тільки подолання внутрішніх бар'єрів, відмова від початкових власних страхів перед небезпекою невідомого дозволять уникнути болю та страждань і пережити захват і очищення».[Бескова 1993].

Так поступово ми приходимо до нового погляду на питання взаємодії автора і тексту. На зміну постмодерному розумінню «смерті автора», психоаналітичному баченню творчого процесу як сублимації, аж до самознищення приходять розуміння авторських інтенцій як природного потягу до внутрішньої психічної саморегуляції. Цілком свідомого та навіть інструментативного. Про це, наприклад, свідчить велика кількість творчих практик, письмових, зображальних тощо, рекомендованих до регулярного вправлення. Такі практики описані у книгах «Шлях художника» Д. Кемерон, «Школа літературної майстерності» Ю. Вольфа, «Особистість і творчі практики письменника» А. Ремізова та ін.

Десакралізація ролі автора і таїнства творчого процесу, намагання пізнати їх і роз'яснити аналітично, а також зміщення акценту на роль читача у процесі художньої комунікації на тлі стрімкого розвитку інформаційного суспільства, які відбувалися впродовж ХХ ст., привели до ряду змін у сприйнятті поняття творчості.

Так, скажімо, творчість, креативність перестає бути явищем, пов'язаним насамперед із мистецтвом, і стає цілком прикладним навиком, необхідним для працівників у сфері реклами, маркетингу, менеджменту та інших, на перший погляд, не пов'язаних із мистецтвом чи натхненням галузей. Здатність знаходити нове бачення відомих явищ, моделювати комунікативні у широкому сенсі та вузькофахові ситуації, вибудовувати нові стратегії також належить до творчості у сучасному розумінні слова і потребує уміння «здійснити крок у невідоме» задля «створення «нової сутності». Механізм творчого процесу, однак, залишається тим самим: нарощення у собі такого рівня «творчого неспокою», психічної ентропії, який буде здатний перетворитися в іншу якість і дати поштовх нестандартному свідомому мисленню. Це міркування знаходить підтвердження і в тому, що деякі зі згаданих методик розвитку творчих здібностей широко практикуються у сфері бізнесу.

Відтак набувають іншого значення конструкти «автора» й «твору». Перший, позбавлений ролі сакрального віщуна, а далі й просто ролі в художньому діалозі з читачем (ідеться про постмодерну «смерть автора»), переходить у площину прямої комунікації, в окремих випадках – стає «медійною» постаттю. Розширення шляхів отримання і сприйняття інформації та творчого спілкування дає можливість:

- набагато більшій кількості охочих стати автором, розвинувши до певного рівня свої творчі здібності й оприлюднивши свій твір;
- залучення до творчого процесу кількох авторів, які працюють над текстом одночасно, перебуваючи в різних умовах та особистих обставинах (серед найновіших прикладів в Україні – роман у новелах «12 справ Івана Підпригори», який автори А. Камаєв та Ю. Івченко писали дистанційно за допомогою електронної пошти);
- розмивання критеріїв якості отриманого твору;
- появи значно більшої кількості художніх творів і складності їх оцінювання;
- розмивання меж між художньою та нехудожньою літературою, жанрових меж у літературі;
- зі зміною специфіки творчого процесу змінюються функції самого тексту та його рецепції, щоправда, цей аспект потребує окремого дослідження.

Щодо оцінки теоретичних наслідків цих змін слушно зауважує Т. Бовсунівська: «синергетичний підхід до проблеми відображення контек-

стних змін на структурі жанру дозволяє не просто систематизувати варіації цього жанру, але й ширше – поглиблює уявлення про літературу як дисипативну систему, що має нелінійний розвиток та добре описується у категоріях нестійкості, біфуркації, самоорганізації тощо» [Бовсунівська 2010, 49-50].

Однак, залишається відкритим питання оцінки й осмислення загалом творчого процесу самим автором. Адже, відповідно до академічних міркувань, щоб написати якісний, (в окресленому Франком значенні) твір, автор має послідовно пройти етапи втрати психічної рівноваги, нарощення внутрішньої ентропії та досягти умовної «точки біфуркації» (неповернення), після якої поява нового твору стає логічним завершенням процесу повернення до рівноваги. І водночас той факт, що автор пройшов «усі кола», далеко не гарантує йому прихильну оцінку реципієнтів, якщо він на таку розраховує. Останнє є особливо важливим з огляду на те, що нерідко вагомим критерієм оцінки успішності друкованого твору, книжки стає ринковий успіх (підтвердження тому регулярно спостерігаємо у дискусіях на сторінках інтернет-сайтів літературно-книжкової тематики «Літакцент», «Буквоїд» та ін.).

Одне з можливих розв'язань цієї дилеми бачиться у праці американського психотерапевта, засновника напряму «психології позитивного переживання» М. Чиксентміхайї. Учений тривалий час присвятив вивченню психології творчих процесів (праці «Творче бачення: психологія естетичного відношення», «Творчість», «Особистість в еволюції»), однак найбільшу популярність і визнання йому принесло дослідження оптимальних переживань, результати якого лягли в основу науково-популярної монографії «Потік: психологія оптимального переживання». Концепція потоку – особливого стану, подібного до натхнення, описує шляхи досягнення цього стану, коли людина максимально реалізує свій потенціал і перебуває при цьому практично щасливою та гармонійною духовно.

Одним зі шляхів подолання внутрішньої ентропії переживань і досягнення гармонії автор називає і творчі вправи. Визнаючи, що «У наші дні вас піднімуть на сміх, якщо ви не в змозі заробити своїми творами бодай пару доларів», він усе ж таки пропонує повернутися до практики письмової творчості «для себе»: «Справді, не маючи великого таланту, не варто писати, сподіваючись на славу чи прибуток, однак писання ніколи не буде марною тратою часу, якщо ви займаєтеся цим для себе. Передовсім, це дає розуму упорядкований засіб самовираження... Це чудовий спосіб проаналізувати й краще зрозуміти власний досвід, а отже, привести його до ладу» [Чиксентміхайї 2011, 204].

Безумовно, питання вивчення природи творчого процесу навіть в окремо-му його аспекті не може бути вичерпане однією роботою, проте маємо змогу

наразі окреслити у підсумку певні положення, які можуть стати напрямками подальших більш детальних досліджень.

Творчий процес є синергетичним за своєю природою, тобто передбачає подолання ентропії у психіці автора та відновлення його внутрішньої гармонії і рівноваги шляхом створення іншої моделі реальності, «нової якості» буття – художнього твору.

У процесі стрімкого розвитку інформаційного суспільства змінюється ставлення до поняття творчості та відбувається стрімка десакралізація творчого процесу. Це водночас розширює можливості автора, розмиває критерії оцінки твору та поширює ідею творчості в позамистецькі сфери.

Питання сприйняття автором себе самого та своєї творчості залишається відкритим і невизначеним, оскільки, з одного боку, відчувати потребу відновлення внутрішньої рівноваги шляхом творчості далеко не означає бути здатним написати мистецьки вартісний твір, із іншого – цей факт не скасовує наявність внутрішньої потреби.

Однією з можливих відповідей є саме заклик до свідомого практикування словесної творчості як терапевтичного засобу для власних потреб. Подібна «легітимізація» письма «для себе» видається можливістю забезпечити літературний процес від засилля текстів невисокої якості, покликаних до життя психологічними потребами та стимульованих ринковими реаліями.

1. *Бескова И.А.* Как возможно творческое мышление? – М.: ИФ РАН, 1993. – 198 с.
2. *Бовсунівська Т.В.* Когнітивна жанрологія та поетика: монографія / Т.В. Бовсунівська. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2010. – 180 с.
3. *Глазунова О.И.* Синергетика творчества: Опыт анализа художественного текста / Предисл. Г.Г. Малинецкого. – М.: Кн. дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 344 с.
4. *Жилин Д.М.* Теория систем. — М.: УРСС, 2004.
5. *Карпенков С.Х.* Концепции современного естествознания. Изд. 3-е, испр. - М.: Высшая школа, 2003.
6. *Кобляков.* Философия науки. - Вып. 8: Синергетика человекомерной реальности. - М.: ИФ РАН, 2002.
7. *Кочубей Н.В.* Синергетические концепты и нелинейные контексты: монография / Н.В. Кочубей. – Сумы: Университетская книга, 2009. – 236 с.
8. Новейший философский словарь: 3-е изд., исправл. – Мн.: Книжный дом, 2003. – 1280 с.
9. *Франко І.Я.* Із секретів поетичної творчості. – К.: Рад. письменник, 1969. – 191 с.
10. *Чиксентмихайи М.* Поток: Психологія оптимального переживання / Пер. с англ. – М.: Смысл, Альпина нон-фикшн, 2011. – 461с.